

Alena Ramić

SLAVENSKI NAZIVI MJESECI U RUKOPISIMA GAZI HUSREV-BEGOVE BIBLIOTEKE

U *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, br. XII¹ uvršteno je više djela iz oblasti astronomije i astrologije, među kojima i nekoliko kalendara na osmanskome turskom jeziku. Među ovim kalendarima, koji potječu iz 16., 17. i 18. stoljeća, ima takvih u kojima su u opisu mjeseci, pored arapskih i turskih, korišćeni slavenski nazivi. Interesantno je da ovi nazivi koji se danas uglavnom koriste u hrvatskom jeziku, zauzimaju centralno mjesto u kalendarima i napisani su krupno i posebno istaknuto, dok su nazivi na arapskom i drugim orijentalnim jezicima obično dati niže u tekstu, ispisani sitnije, sasvim u drugom planu u odnosu na slavenske nazive. Ovakva pozicija slavenskih naziva u kalendarima na turskom jeziku ukazuje na njihov značaj i ustaljenu upotrebu u bosanskom jeziku u 16., 17. i 18. stoljeću.

Među ovom vrstom rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke mogu se izdvojiti četiri kalendara (kat. br.: 7357, 7402,3, 7417 i 7406) i dva djela iz oblasti astrologije (7404 i 7472,2) u kojima su korišćeni slavenski nazivi mjeseci. Ovi nazivi zabilježeni su na različite načine, često i pogrešno, zavisno od poznavanja načina pisanja osmanskog jezika samog zapisivača, ali ono što je zajedničko za sve njih je to da su zapisani istaknuto, skoro uvijek crvenom tintom i da im je dato posebno mjesto u odnosu na arapske i turske nazive. Rukopisi koji nose kat. br. 7404 i 7472,2 sadrže nazive mjeseci ispisane na margini crvenom tintom, što je posebno važno budući da je rukopis kat. br. 7404 veoma stradao od vlage, pa je skoro nemoguće čitati njegov tekst, ali slavenski nazivi mjeseci su ostali u čitkom obliku upravo zahvaljujući tome što su ispisani na margini i crvenom tintom. Kalendari, (رژنامه) – *ruzname* ili (تقويم) – *taqwim* kako ih nazivaju njihovi

¹ *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, obradio Mustafa Jahić, London-Sarajevo, 2002. godine

autori) dosta su u očuvanom stanju u odnosu na ova dva rukopisa. U ovim kalendarima nalazi se dvanaest tabela u kojima su ispisani nazivi mjeseci, i to slavenski nazivi kao glavni u vrhu, crvenom tintom, a u drugom planu su nazivi i objašnjenja prema arapskim, odnosno turskim i kršćanskim kalendarima. Tako, naprimjer, u kalendaru iz 1136. hidžretske, odnosno 1723/4., godine kat. br. 7417, uz naziv svibanj nailazimo na objašnjenje: ماه ايار سريانجي مائس اخر فصل بهار *Mah-i ayâr sûryânîcî mayis ahir-i fasl-i bahâr* (4b), što bi značilo “Mjesec maj, na starosirijskom² majis, posljednji dio proljeća”. Pored ovih podataka, često u tabeli ili pratećem takstu nailazimo i na objašnjenja o vremenskim prilikama i osobinama datih mjeseci. U nekim tekstovima mogu se čak naći i narodna predviđanja i vjerovanja vezana za određene prirodne pojave koje su ovdje direktno odnose na dati mjesec. Kada se uzme u obzir to da slavenski nazivi mjeseci očigledno proizlaze iz narodnog tumačenja određenih prirodnih i socijalnih pojava, onda se može uočiti logička veza između osmišljavanja samih naziva i nastojanja da se određene pojave kao i predviđanja o njima usko vežu za određene mjesece.

Kada se pojedinačno promatraju ovi kalendari, u nekim od njih nailazi se na podatke iz koje godine potječu, odnosno na koju se godinu odnose. Na osnovu tih podataka ustanovljeno je da rukopis br. 5633 predstavlja kalendar za 967. hidžretsku godinu, odnosno 1559/60. godinu, kalendar br. 7402,3 je namijenjen za period od 1075. od 1276. hidžretske godine, odnosno 1667/5.-1859/60., a prepisan je 1142/1729. godine. Kalendar kat. br. 7417 odnosi se na 1136., odnosno 1723/4. godinu, dok kalendar koji je po redu treće djelo u rukopisu br. 7406, čini tzv. univerzalni ili trajni kalendar (*ruz-nâme-i dâime*), pa tako nemamo konkretnu godinu kojoj je namijenjen, a ne sadrži ni podatke o vremenu kada je sastavljen.

Vrijeme iz koga potječu ovi kalendari bitno je i sa aspekta jezičko-etimološke analize ovih naziva, kako bi se utvrdio njihov razvoj kroz različite periode i vrijeme kada i kako su se upotrebljavali. Sa aspekta naše kulturne baštine iz osmanskog perioda te prisutnosti narodnih naziva i izraza u pisanim spomenicima iz ovog doba, posebno je važno prikazati ovaj fenomen u rukopisima koji potječu iz 16., 17. i 18. stoljeća, što je ujedno i jasan pokazatelj da su slavenski narodni nazivi mjeseci koji se

² Nazivi mjeseci ukazuju da se radi o kršćanskom sirsom kalendaru, gdje prevladavaju nazivi latinskog porijekla

danas u različitim varijantama koriste u češkom, hrvatskom, poljskom i ukrajinskom jeziku, bili u širokoj primjeni u srednjovjekovnoj Bosni.

Kada govorimo o teorijskim izvorima koji se bave pojavom upotrebe izvornih slavenskih naziva mjeseci u osmanskim rukopisima, u literaturi koja nam je dosada bila dostupna, posebno među radovima orijentalista ovog podneblja, svakako na prvo mjesto dolazi istraživanje Fehima Spahe tridesetih godina prošloga stoljeća. Zapravo, Spahin rad je bio i osnovno polazište za analizu i usporedbu naziva mjeseci i njihovih varijanti u ovoj rukopisnoj zbirci.

Slavenske nazive mjeseci u osmanskim rukopisima i kalendarima Spaho je posebno obradio u radu *Naši narodni nazivi mjeseci u turskim kalendarima iz sedamnaestog vijeka*, objavljenom 1930. godine u Glasniku Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini i u radu *Narodni nazivi mjeseci*, objavljenom 1934. godine u Kalendaru Hrvatskog kulturnog društva Napredak. Spaho u svom istraživanju, na osnovu rukopisa u koje je imao uvid, zaključuje da su slavenski nazivi mjeseci bili veoma rasprostranjeni u Bosni u 17. stoljeću i da su ih sastavljači kalendara uvrštavali u svoje rukopise i smatrali glavnim za računanje vremena prema kretanju sunca.

Fehim Spaho u ovim radovima, oslonivši se na izvore koje je pronašao u svojim istraživanjima, navodi da su se slavenski nazivi mjeseci koristili u određenim dijelovima današnje teritorije Bosne i Hercegovine. Njihova šira upotreba u osmanskom periodu te činjenica da su se zadržali i danas u nekim jezicima iz slavenske skupine, kao što je već ranije spomenuto, jasno ukazuje da su ovi nazivi potekli još iz praslavenskoga jezika. Spaho u svom radu također izražava uvjerenje u praslavensko porijeklo tih naziva koji se, nažalost, rijetko susreću u starijoj literaturi ovih prostora:

“Budući da se većina narodnih imena mjeseci, kako ih danas upotrebljavaju Hrvati u književnosti i javnom životu, nalazi i u drugim slavenskim jezicima, otud se zaključuje, da ta imena potječu iz davne davnine, još iz vremena negdašnje slavenske narodne i jezične zajednice.”³

Kalendar koji se nalaze u rukopisnoj zbirci Gazi Husrev-begove biblioteke, uglavnom, počinju sa mjesecom ožujkom, odnosno martom, a na jednom mjestu travnjem, što svakako više odgovara staroslavenskom i solarnom računanju vremena, koje je bilo usko vezano za promjene u

³ Spaho, Fehim, *Naši narodni...*, str. 6.

prirodi, nego onom u lunarnim kalendarima. Posebno uzmemo li u obzir da je nova godina kod starih Slavena, kao i kod većine civilizacijskih skupina počinjala u proljeće, sa buđenjem prirode, pretpostaviti je da je ovakav način računanja vremena u osmanskim kalendarima odražavao i stare slavenske običaje.

U rukopisu br. 7357, kalendaru iz 18. stoljeća, godina također počinje ožujkom, koji je zapisan tako što su prikazani svi vokali اوزوياق (4a) upravo kao u rukopisu br. 7404, dok u kalendarima br. 7402,3 (21b), 7417 (20 b) i 7406 (14 b), naziv ovog mjeseca ispisan je اوزياق bez “vav”- a nakon grafeme za glas “ž”, tako da se može čitati i kao ožujak i ožjak. Interesantno je da u rukopisu br. 7417 računanje godine počinje sa mjesecom travnjem (2 b), što se razlikuje od svih rukopisa ove vrste u koje smo imali uvid, mada se ipak uklapa u koncept računanja vremena sa početkom proljeća i sveopćeg buđenja prirode.

Mjesec travanj napisan je identično u svih šest rukopisa تراوان. S obzirom na ovakvu grafiju sam naziv bi se mogao čitati kao travan ili travanj, jer u turskom jeziku ne postoji glas “nj” pa se tako ni u osmanskom nije javila potreba za grafijom kojom bi bio zapisan. Sa druge strane, kada se osvrnemo na samu etimologiju riječi travanj, u srednjovjekovnim izvorima nailazi se i na varijante traven ili travan koje su nastale poimeničavanjem pridjeva travni sufiksima -an, -en. Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika donosi sljedeće podatke o ovom nazivu: “...kao ime mjeseca traven mali ‘april, zvan po svetkovini Jurjevu jurjevčak’, traven veliki (prvotisak glagoljskog brevijara iz 1491.), ...travan (prvotisak glagoljskog brevijara iz 1491. Bella, Bosna, Popovača).”⁴

Sa aspekta turskoga jezika, koji ne trpi da riječ počne sa dva konsonanta, a glas “r” ne tretira kao sonant, interesantno je da pisar nije intervenirao sa ubacivanjem vokala na početak riječi ili, pak, između prva dva konsonanta, kao što je inače uobičajeno u ovakvim slučajevima. Moguće je da su se u pisanju autori za ovakvu grafiju odlučili zbog dugog vokala “a” koji slijedi iz glasa “r” i donekle olakšava čitanje dva konsonanta na početku riječi, ili je, pak, sam pisac bio Bosanac pa nije osjećao potrebu za razbijanjem inicijalne konsonantske skupine koja odgovara fonetičkim pravilima njegovog jezika.

4 Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Tom: III. Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1973. str. 494.

Kod naziva mjeseca svibnja prisutnost dva konsonanta na početku riječi u grafiji riješena je na različite načine. U kalendarima, zavedenim pod brojevima: 7357, 7406 i 7402,3 u pisanju se na početku uvodi grafema “elif” *اسویبان* tako da se ova riječ u čitanju izgovara kao isvibanj ili isviban. Kada je u pitanju etimologija ovog naziva, prisutna je slična situacija kao kod mjeseca travnja, sama riječ dolazi od korijena sviba, čiji je pridjev nastao nastavkom -an, -en, poimeničen u imenicu sviben u hrvatsko-kajkavskom narječju.⁵ Ovaj mjesec nazvan je prema cvatu drveta, što jasno ukazuje na povezanost narodnih naziva mjeseci sa prirodno-vegetacijskim pojavama.

U rukopisima kat. br. 7404, 7472,2 i 7417, nailazimo na drugačiju grafiju imena ovog mjeseca. Na početku ove riječi ne stoji “elif” *اسویبان*, tako da se ona može čitati kao svibanj, odnosno sviban. Također je interesantno da u rukopisu br. 7417, čiji tekst je samo na rijetkim mjestima vokaliziran, u pisanju naziva ovog mjeseca nailazimo na “kesru”, tj. oznaku za glas “i” ispod grafeme “sin”, što daje direktne smjernice u čitanju samog naziva. Uvođenje glasa “i” između dva konsonanta na početku riječi sa aspekta turskog jezika u velikoj mjeri olakšava čitanje i ima istu funkciju kao i “elif” koji se koristio u nazivu ovog mjeseca u rukopisima br. 7357, 7406 i 7402,3.

Ova pojava ubacivanja vokala ispred ili između dva konsonanta na početku riječi u pisanju naših naziva mjeseci zapaža se i u drugim primjerima osmanskih rukopisa, i sam Spaho se u svom radu osvrće na primjere različitog pisanja određenih naziva, što odgovara arapskom i turskom načinu pisanja stranih riječi.⁶ Tako u rukopisima koje Spaho obrađuje u svom radu nailazimo na više različitih varijanti bilježenja ovih naziva, pa za mjesec svibanj imamo i ortografsku varijantu: *سویبان*, dakle sa grafemom “yay” između dva konsonata na početku riječi. Sve ovo govori o pokušajima da se slavenski nazivi prilagode načinu pisanja i izgovoru osmanskoga jezika.

Kod naziva mjeseca lipnja, s obzirom na raspored vokala i konsonanata u samoj riječi, uglavnom se susrećemo sa dosta ujednačenom grafijom, bar što se tiče rukopisa u koje smo dosada imali uvid. Rukopisi

⁵ Skok. III, str. 371.

⁶ *Naši narodni...*, str. 196.

br. 7357, 7402,3 i 7404 sadrže varijantu pisanja لبان dakle bez posebnog označavanja vokala “i”, dok je u rukopisima br. 7472,2, 7417 i 7406 ovaj glas obilježen grafemom “yay” لبیان. Kao i kod mjeseca svibnja i travnja, i ovdje imamo dvije mogućnosti čitanja, tj. s lipanj i lipan s obzirom na neobilježavanje glasa “nj” u osmanskome jeziku, a i same etimologije ovih naziva koja proistječe iz dodavanja derivatnog sufiksa -an, -en u formiranju naziva mjeseci. Tako je i ovaj naziv prvobitno imao verziju lipen, odakle i potječe određeni pridjev lipnji.⁷

Naziv za mjesec srpanj je zapisan na identičan način u svim rukopisima koje smo obradili dosada, dakle u varijanti sirpanj, odnosno sirpan سيربان. S obzirom na etimološko porijeklo ovog naziva od riječi srp, odnosno “mjesec žetve srpom” (Skok III, 322), na njegovom početku prisutna su tri konsonanta, tj. konsonanti “s” i “p” te sonant “r” što je oprečno turskoj fonetici. Zbog toga je u grafiji ova riječ prilagođena osmansko-turskoj fonetici i uveden vokal klase “i” zapisan grafemom “yay”. Spaho u svom radu navodi da se susretao i sa drugim varijantama pisanja ovog naziva, u jednom od rukopisa sasvim pravilno سریران, dok u drugim u varijanti سربان sripanj, odnosno sripan.⁸

I kod pisanja imena mjeseca kolovoza, čiji naziv dolazi “od voženja iz polja, livada itd.”⁹ susreću se različite varijante. Tako u rukopisima kat. br. 7417, 7357 ovaj naziv zapisan je قولوز, što bi se moglo pročitati kao koloz. Ipak u rukopisu br. 7417 (86 b) prisutna je vokalizacija koja pomaže pravilnom čitanju, jer iznad prva tri konsonanta imamo “dammu” koja je oznaka za labijalne vokale u osmanskome jeziku. U rukopisima br. 7402,3 i 7406, ovaj je naziv napisan sa dvije grafeme “vav” iza glasa “l” قولوز što upućuje na čitanje u obliku kolovoz. U onom pod brojem 7417, pak, nemamo nikakvu oznaku za glas “o” u prvom slogu, tj. između glasova “k” i “l”, već su prisutne dvije oznake grafeme “vav”, od kojih jedna svakako označava vokal “o” u drugom i trećem slogu: قولوز (8 b) što je dosta uobičajeno shodno načinu bilježenja vokala u osmanskome jeziku, koji ne obavezuje na zapisivanje svih vokala u jednoj riječi. U rukopisu br. 7404 zabilježeni su svi vokali pa je ovaj naziv ispisano u obliku: قولوز (80 b). Ovu varijantu pisanja sa tri grafeme “vav” nalazimo i u primjerima

7 Skok II, str. 305.

8 *Naši...*, str. 197.

9 Skok II, str. 126.

koje navodi Spaho u svom radu, što i jeste najpravičnije, jer se na taj način mogu iskazati svi vokali koji su prisutni u ovoj riječi.

Identičan način zapisivanja pronalazimo kod bilježenja naziva mjeseca rujna u svim spomenutim rukopisima. S obzirom na raspored vokala i konsonanata koji je prisutan u ovom nazivu, prema pravilima osmanskog pravopisa u principu upućuje na samo jednu ortografsku varijantu, a to je رومان, i može se čitati isključivo u obliku rujana.

U pisanju naziva mjeseca listopada prisutne su dvije varijante: u rukopisima br. 7402,3, 7472,2, 7404 i 7406 u obliku: لستوباد što bi se čitalo listopad, čak je u rukopisu br. 7472,2 ovaj naziv vokaliziran pa upućuje na čitanje u obliku listopad. U kalendaru iz 1136., odnosno 1723/4. godine, kat. br. 7417, ovaj mjesec je izostavljen, tj. kalendar se sastoji od jedanaest mjeseci. S obzirom da je u ovom kalendaru zamijenjen redosljed određenih mjeseci, tj. kolovoz dolazi ispred srpnja, moguće je zaključiti da je u pitanju nemarnost ili nepoznavanje naziva i redosljeda slavenskih mjeseci u godini od strane samog autora. Pogreške ove prirode susreću se i u drugim rukopisima pa tako u kalendaru br. 5937 naziv mjeseca listopada ispisan je dva puta na stranicama 34 b i 44 b, tako da se između njih nalazi studeni, a rujana je izostavljen, tj. nazivu listopad (34 b) prethodi kolovoz.

Kada se govori o nazivu ovog mjeseca, posebno je interesantna varijanta koju se nalazi u rukopisu br. 7357 gdje je on zapisan kao لستوبان (listopan) (7 b). Prema istraživanju Fehima Spahe, ovakava upotreba naziva za ovaj mjesec je bila dosta raširena i susretala se u stanovitom broju rukopisa ove prirode. Tako Spaho u svom radu ovu varijantu ne smatra slučajnom ili pogrešnom, već za nju tvrdi da je bila u upotrebi neko vrijeme, što objašnjava time da ova varijanta sadrži derivatni sufiks “an” na kraju, sufiks prisutan i u nazivima ostalih mjeseci. Autor se na ovo pitanje osvrće riječima: “Ali kada uzmemo da pored Divkovića i trojica sastavljača turskih kalendara, pišu listopan, moramo se upitati da li je to baš greška i da li ipak nije jedno vrijeme, bar u nekim krajevima, bio ovakav dočetak -an i u ovome nazivu kao što ga ima većina imena mjeseci iz ovog narodnog nazivlja.”¹⁰ S druge strane Etimologijski rječnik ne bilježi ovu varijantu, već ukazuje na druge kao što su “listoplodan, listorodan, listopad”, navodeći da se ovaj naziv koristi ne samo na

¹⁰ *Naši narodni...*, str. 199.

prostorima Bosne i Hrvatske već i na području oko rijeka Morave i Vardara.¹¹

U nazivu mjeseca studenog, čija etimologija dolazi od riječi stud, odnosno studen, na početku su prisutna dva konsonanta. Tako se u grafiji ovog naziva očituje sklonost dodavanja prefiksa u obliku grafeme “elif”, kao što smo imali slučaj i u nazivima nekih drugih mjeseci, a što omogućava da se ova riječ čita u obliku istudeni. Prefiksarno “i” prisutno je u svim rukopisima koje smo naveli ovdje, a treba istaći da su se u onim pod brojevima 7357 (8 a) i 7472,2 (52 b) nastojali prikazati svi vokali pa je zapisano استوده ني, dakle prikazan je i vokal “e” što nije bilo neophodno prema osmanskome načinu bilježenja vokala. Obje ove varijante nalaze se i u muzejskim primjercima koje je analizirao Fehim Spaho, pa se može zaključiti da je ovakav način zapisivanja bio uobičajen.

U ortografiji naziva mjeseca prosinca samo u rukopisu br. 7404 zabilježeni su svi vokali: بروسيناج (16 b), što implicira čitanje u obliku prosinac. Kalendar br. 7402,3 također je blizu tome da u grafiji iskaže sve vokale, pa tako ovaj naziv bilježi u obliku: بروسناج (26 a), izostavivši tako samo vokal “i”. S druge strane, kalendar br. 7406 bilježi samo vokal “a” u zadnjem slogu riječi: برسناج (46 b). U ostala tri rukopisa između grafema za glasove “p” i “r” ubačena je grafema “vav”, što se uklapa u pravilo pravopisa osmanskog jezika prema kojem riječ ne može početi sa dva konsonanta o čemu je ranije bilo riječi. Tako se ovaj naziv zabilježen u obliku: بروسناج može čitati kao porosinac ili porsinac, ili, pak purusinac ili pursinac s obzirom da “vav” u osmanskome vrijedi za sve labijalne vokale. Umetanje glasa “o” između konsonanata na početku riječi uočava i Spaho u rukopisima na kojima je radio.¹²

Ortografska raznolikost uočava se i kod bilježenja naziva mjeseca siječnja. U kalendaru sa signaturom 7357, nailazimo na grafiju: سجان a što implicira čitanje u obliku sčanj ili sičanj. Fehim Spaho u svom radu također nailazi na ovakvu grafiju u nazivu ovog mjeseca. Suočavajući mišljenja srpskih i hrvatskih autora Spaho pokušava rasvijetliti stvarno porijeklo ovog naziva te tako u njegovom radu nalazimo i na varijante sečko i sičan koje mogu biti objašnjenje za ortografske karakteristike na koje smo naišli.¹³ U ostalim rukopisima ovaj naziv zapisan kao سيجان moglo se

11 Skok II. str. 307.

12 *Naši narodni...*, str. 200.

čitati u obliku siječanj/siječan ili pak sičanj/ sičan. Ova druga varijanta čitanja ima svoju opravdanost kada se uzme u obzir ikavsko narječje, dosta rašireno u srednjovjekovnoj Bosni. Ipak, u rukopisu br. 7472,2 ovaj naziv je vokaliziran što upućuje na čitanje u obliku siječanj, odnosno siječan.

Zanimljiva situacija prisutna je i kod načina bilježenja naziva mjeseca veljače gdje se susrećemo sa različitim varijantama koje ujedno ukazuju i na etimološko porijeklo ovog naziva. Osim rukopisa br. 7472,2 i 7406 u kojima je ovaj naziv izostavljen, u ostalim nailazimo na grafiju koja upućuje na porijeklo samog naziva od izraza velja, tj. noć. U rukopisima br. 7402,3, 7404 i 7417 ovaj naziv zapisan je u obliku وليانك velja/noć, dok u rukopisu br. 7357 imamo varijantu وليانويك dopušta čitanje u obliku velja nojać ili nojak. Budući da ovu varijantu ne susrećemo ni u jednom drugom rukopisu niti među onima koje je prikupio i prikazao Fehim Spaho, moguće je pretpostaviti da se radi o grešci u pisanju.

Sama etimologija naziva veljača podudara se sa ovim varijantama pisanja, pa tako pridjev “velja” nalazimo u značenju: “U ovom mjestu govori se o pf. oveljiti se ‘oduljiti se’, od pridjeva velji ‘velik’. Mjesec veljača je, prema tome, nazvan zbog toga što dani postaju dulji, kako naslućuje Maretić za oveljača.” S druge strane postoje još neka objašnjenja o porijeklu ovog naziva: “Kako je veljača hipokoristika od velja noć ‘Uskrs’ (ima jedina potvrda u Divkovića veljanoc ‘februar’), veljača može da potječe od *veljbj*-‘velik’. To bi bila skraćenica od veliki siječanj.”¹⁴

Pored ortografskih osobina i etimološko-jezičkih vrijednosti slavenskih narodnih naziva mjeseci, koji dominiraju u djelima iz oblasti astronomije i astrologije na osmanskome jeziku, svakako treba istaći i značaj sadržine ovih rukopisa koji se odnosi na različite prirodne i društvene pojave, predskazanja i obilježja koja prate određeni mjesec prema narodnim vjerovanjima. Bilješke ove vrste, u odnosu na kalendare (br. 7402,3, 7417, 7357 i 7406) gdje su date u manjoj mjeri, sačinjavaju veći dio teksta rukopisa br. 7472,2 koji je u naslovu okarakteriziran kao *tabîr-i nâme*, odnosno tumač snova, i rukopisa br. 7404, čiji je تعبيرنامه zabilježen kao مهلهمه *mehle/ime* (*haza kitab-u-l-mehle/ime*). Sama riječ “mehlime” ili “mehleme” nema značenje u orijentalnim jezicima, ali uzme li se u obzir naziv književne vrste *melhame* ملهه koji se koristio za djela sa astrološkim podacima u kojima se tumače predznaci vanrednih prirodnih pojava

¹³ Isto, str. 200-01.

¹⁴ Skok III, str. 574.

u određenom periodu, s razlogom je pretpostaviti da se radi o grešci u pisanju naziva ovog djela, tj. da je riječ upravo o vrsti *melhame*.

Kada se govori o predskazivanju vanrednih događanja u prirodi prema određenim mjesecima u godini, svakako treba spomenuti i jedan rukopis koji se nalazi u zbirci Bošnjačkog instituta u Sarajevu. Ovaj rukopis (BI-Ms 660) je mađmu'a, odnosno zbornik djela različitog sadržaja koji počinje zapisom protiv "sihira", a zatim nastavlja navodeći različite dove, recepte za lijekove, upute za pisanje "šedžeri" pismom, nekoliko stihova pjesnika Kemal-paša-zadea, nekoliko uzoraka pisama i jedan kraći arapsko-turski rječnik. Ipak, ono što posebno privlači pažnju u raznolikom sadržaju ove mađmu'e, svakako je jedan slobodan list koji sadrži tabelu na kojoj su popisani mjeseci u godini sa svojim narodnim nazivima i uz njih događaji koji u datom mjesecu označavaju predznake različitih prirodnih pojava. U ovoj tabeli te prirodne pojave su klasificirane u četiri kategorije:

1. predznaci munje i groma;
2. predznaci zemljotresa;
3. predznaci duge i
4. predznaci pomračenja Sunca i Mjeseca.

Kada se govori o sadržini ove tabele, svakako je značajno i to da su mjesecima, za koje se vežu određena dešavanja, dati isključivo narodni, slavenski nazivi, što ovaj rukopis čini još jednim izvorom za proučavanje ortografskih varijanti i etimologije slavenskih naziva u osmanskim rukopisima. Konkretno, varijante naziva mjeseci u ovoj tabeli uglavnom se susreću u oblicima koji su prisutni i u rukopisima iz zbirke Gazi Husrevbegove biblioteke. Izuzetak je jedino naziv za mjesec mart, odnosno ožujak, koji se javlja u obliku lažak.

Ipak, kada se zaviri u etimologiju riječi ožujak, onda se može zaključiti da i ona potječe od istog korijena, odnosno da označava "atmosfersko nestalno vrijeme kao ožujak = lāžujākā, što se odnosi na lažno nestalno vrijeme".¹⁵ Fehim Spaho u svom radu navodi slično tumačenje za ovaj naziv koji je pronašao u jednom od rukopisa koje obrađuje. Interesantno je da Spaho ovaj naziv veže za govorna područja Bosne i Hercegovine:

"I Vuk ima za ožujak još i naziv lažak. Relković opet tim imenom naziva travanj.

¹⁵ Skok III, str. 574.

Ovo ime je, možda, došlo otuda što je u martu i aprilu vrijeme promjenljivo, dakle lažljivo. Dok čovjek misli da je već proljeće nastupilo, često u to doba padne snijeg i nastane nova zima. Vuk i naziv lažak označava kao lokalni, koji je zabilježio u Dubrovniku. Međutim ta se riječ čuje i u srednjoj Bosni kao i u Hercegovini. U bosanskom Skoplju, oko Gornjeg Vakufa i Bugojna i u južnoj Hercegovini, može se među narodom čuti poslovice: "Lažak laže, travu kaže, snijegom maže."¹⁶

Naravno, pored narodnih naziva mjeseci u ovoj tabeli veliki značaj ima i njena sadržina koja se odnosi na narodna uvjerenja o predznacima određenih zbivanja u prirodi u zavisnosti od doba godine, odnosno mjeseca solarnog kalendara. Prevesti i prikazati sadržaj ove tabele svakako bi bilo korisno za kulturno-povijesna izučavanja, a posebno u oblasti folkloristike i etnografije u Bosni i Hercegovini u osmanskom periodu. Upravo zbog toga ovdje ćemo dati sadržaj tabele u transkripciji i njen prijevod, što bi trebalo posvjedočiti o povezanosti određenih mjeseci sa promjenama u prirodi i društvu, kao i o narodnim vjerovanjima o njihovom utjecaju na vanredne prirodne pojave.

Na osnovu sadržaja rukopisa iz zbirki Gazi Husrev-begove biblioteke i Bošnjačkog instituta može se zaključiti da su slavenski narodni nazivi mjeseci bili dosta rašireni u Bosni i Hercegovini u periodu 16., 17. i 18. stoljeća. O tome posebno svjedoči i to da su im sastavljači kalendara na turskom jeziku davali istaknuto mjesto u odnosu na njihove nazive na orijentalnim jezicima. Također je važno istaći kao specifičnost ovih kalendara i djela iz oblasti astronomije i astrologije sklonost da se određene prirodne i društvene pojave a ponekad i vanredna zbivanja u prirodi direktno vezuju za određene mjesece. Povezanost prirodno-socijalnih dešavanja i imenovanja mjeseci kod Slavena, jasno se uočava iz samih njihovih naziva i upućuje na prisutnost solarnog računanja vremena. Iz kalendara na turskom jeziku iz osmanskog perioda, koje smo ovdje pokušali prikazati, jasno se uočava da su bili konstruirani upravo prema solarnom kalendaru i da su, ističući u prvi plan slavenske nazive mjeseci, podržavali koncept povezanosti imenovanja mjeseci i fiksiranja različitih pojava za određeni mjesec, tj. period u sunčevoj godini. Ovo snažno prožimanje slavenske i orijentalne tradicije u osmanskim rukopisima nam svjedoči o izraženom uzajamnom utjecaju različitih kultura i civilizacija u Bosni 16., 17. i 18. stoljeća.

¹⁶ *Naši narodni...*, str. 195-96.

	Delail-i ra'd ü berk	Delail-i zelzele	Delail-i kavs-i kuyâh	Delail-i husûf-i kesûf
Lajak	Fitne ü husümet vermez haber ola	Fitne ü cenk ü husğmet ola	Hayvana elem ve ni'met ve ucuzluk ola	Yağmur çok olup kesb ola
Travan	Ni'met çok ola	Cenk olup yaramaz haber ola	Hayvana elem ve beğlere muhâlif ola	Padişahlara ve ölümlere havf ola
Siviban	Fitne ü husümet olup yollar kesile	Galle-i üzüm çok olup hayvanât telef	Ni'met çok olup sığırlara ölüm ola	Bir ölü kişi zâhir ola
Lipân	'Avretlere elem ola ve bir pâdişâh çıka	ola Uğraş ola yollar kesile	Şâm'da yağmur ve ni'met çok ola	Bir yeni pâdişâh tahta otura Soğuk olup
Sırpan	Yağmur ü emînlik ü ucuzluk	Yağmur az olup halâikde hoşluk ola	Fitne ve teşvîş olup yazlar muhâlif ola	halk zahmet çeke Uğraş u garet
Kolovoz	'Avretlere elem ola nekbet ola Çeriler	Beğler münâz'at irip hayvanât telef ola	Fitne ü ölüm ve bir ölü pâdişâh düşe	ola Selamete çok
Ruyan	deprenüp hastalık ola Vebâ hastalık	Kuraklık ahir-i zamân heyyet ola	Fitne ü teşvîş ve yacılar (?) muhâlif ola	ola Ni'met çok
Listopan	uğraş ola Çeriler deprene	Ölümler arasında münâz'at ola	Fitne ve eşüp(?) ölüye gam ola	olup hastalık ola Hastalık çok
İstudenî	ve hastalık ola Bir pâdişâh çıka	Pâdişâhlara muvâfakat ola	Hava esti (?) olup kuşlar çok ola	vak'i ola Emînlik ve
Prosinaç	ölümlere ölüm ola 'Avretlere nekbet olup	Ekinler eyü ola ve üzüm çok ola	Ni'met ve üzüm ucuz olup halâik telef ola	yağmur çok ola Hayr selâmetlik
Siyechañ	yağmurlar yağa Yağmur çok olup ucuzluk	Fitne veya hastalık çok ola	Yağmur çok olup ucuzluk ola	ola Kahtlık olup
Velyaça	ola	Halk arasında fitne ü husümet ola	Yemişler (?) çok olup kuraklık ola	halk yahmet çeke

	Predznaci groma i munje	Predznaci zemljotresa	Predznaci duge	Predznaci pomračenja Sunca i Mjeseca
Lažak	Kad nastupi nered i neprijateljstvo i neprenosive vijesti	Kad nastupi nered, rat i neprijateljstvo	Kad nastupi pomor stoke, blagostanje i jeftinoća	Kad nastanu velike kiše i dobit
Travanj	Kad je veliko blagostanje	Kad nastupi rat i bezvrijedne vijesti	Kad nastupi pomor stoke i pobuna protiv gospodara	Kad se javi bojazan za sultane i umrle
Svibanj	Kad nastupi nered i neprijateljstvo i zatvore se putevi	Kad obilno rodi grožđe i nastane pomor stoke	Kad nastupi blagostanje i smrt djece	Kad se pojavi neka umrla osoba
Lipanj	Kad nastupi tuga među ženama i pojavi se neki sultan	Kad nastupi rat i zatvore se putevi	Kad se javi kiša u Siriji i veliko blagostanje	Kad novi sultan sjedne na prijesto
Srpanj	Kad nastupi kiša, sigurnost i jeftinoća	Kad je malo kiše, a zadovoljstvo za sve živo	Kad nastupi nered i pometnja, a ljeta budu naopaka	Kad nastupi hladnoća i patnja za narod
Kolovoz	Kad nastupi tuga među ženama i velika nesreća	Kad nastane svađa među gospodarima i pomor stoke	Kad nastupi nered i smrt, i padne jedan umrli sultan	Kad nastupe ratovi i pljačke
Rujan	Kad se pokrene vojska i zavlada bolest	Kad nastupi suša u zadnjem periodu	Kad nastane smutnja i pometnja te nezadovoljstvo	Kad nastupi velika bolest u blagostanju
Listopad	Kad zavlada kuga i velike teškoće	Kad nastane borba među mrtvima	Kad nastane pometnja i kuknjava za mrtvima	Kad nastupi veliko blagostanje i bolest
Studeni	Kad se pokrene vojska i zavlada bolest	Kad sultane prati uspjeh	Kad zapušu vjetrovi i kad je mnogo ptica	Kad se bolest raširi
Prosinac	Kad se pojavi jedan sultan, a smrt nastane za mrtve	Kad su usjevi dobri, i grožđe rodi	Kad je obilje hrane i plodova, a nastupi pomor stoke	Kad je mnogo kiša, a zavlada sigurnost
Siječanj	Kad nastupi tuga među ženama, i kiše zapadaju	Kad zavlada veliki nered i bolest	Kad nastupe velike kiše i jeftinoća	Kad nastupi blagostanje
Veljača	Kad nastupe velike kiše i jeftinoća	Kad nastupi nered i pometnja među narodom	Kad je hrane u izobilju, a i velika suša	Kad nastane suša i nevolja za narod

Slavic names of the months in manuscripts of the Gazi Husrev-bey Library

Among the manuscripts in the Gazi Husrev-bey Library, whose catalogue is in preparation, a special attention is given to works from the field of astrology and astronomy in Turkish language from the 16th, 17th and 18th century in which Slavic names for month have been used. It is important to mention that compilers of the Ottoman calendars paid special attention to the Slavic names of months, which they wrote always on the top, with red ink and made more visible compared with names in Arabic and other oriental languages. This distinctive characteristic of calendars in Turkish language originated in the medieval Bosnia is a phenomenon, which witness intermixing of Oriental and Slavic culture, and as such has a great importance for research in the field of Oriental and Slavic studies, etymology, ethnography, folklore etc.

Unfortunately, among the sources which were accessible to us, we have found only works by Fehim Spaho, from the thirties of the last century, which deal with these issues.

Spaho, in his work has drawn attention to the specificity of the Ottoman calendars analyzing orthographic characteristics of Slavic names written in Arabic script and their origins based on literature in Slavic languages. However, the frequency and outstanding usage of these names in Ottoman sources of the manuscript collection of the Gazi Husrev-bey Library, require anew attention.

In this work we have attempted to present different ways of writing Slavic names of months in manuscripts whose big part consists of calendars, and then to give an explanation of link between their etymology and orthographic characteristics. Besides, it has been noticed that apart from usual details included in the calendars of this kind, outlined according to solar system of calculation of the time, here exist details related to natural and social events. Among them are folk belief and prediction linked to some extraordinary and supernatural accuracy which had direct link with specific months. This is especially case with works which according to their character are not calendars, but manuscripts

which are named malhame and t'abir-i name, that is works containing astrological details of extraordinary events. In that sense, it is important to emphasize manuscript kept in the Bosniak Institute in Sarajevo (call number:MS 660), in which within the calendar chart have been given folk belief and predictions about extraordinary events according to list of months in particular year.

In this work, the author has given a translation and transcription of this chart whose content clearly talks about people's attempt to link events in the nature and society with specific period of year, indicating a connection which exists between natural and social events and name of the months given by Slavic people.

All this proves that names of months, which are in use in different variants in Czech, Croat, Polish, Ukrainian languages were widely used in Bosnia in 16, 17 and 18 century. They represent indispensable element of Ottoman works from the field of astronomy and astrology in this time.

